

Mit bizonyítanak az 1882–1913-as export-statisztikai adatok: Magyarország valóban csak a Monarchia „éléskamrája” volt?*

A 19. századi közép-kelet-európai agrárországok között Magyarország egyedülálló helyzetben volt. Egyes körülmények kedveztek az ipari fejlődésnek, meghatározott sajátosságok viszont ellene hatottak. Az ország sajátos helyzetét alapvetően az Ausztriával fennálló szövetség, a dualista monarchia határozta meg, ami a közös piacot, a részleges vámuniót,¹ a közös valutát, egységes vámtételeket harmadik ország felé, valamint a két ország közötti szabadkereskedelmet jelentette. A magyar termelők így zöld utat kaptak a nagy (és növekvő mértékben védett) ausztriai piacokhoz, a magyar kormány azonban képtelen volt törvénybe iktatni egy olyan független vámtarifarendszert,² ami az osztrák gyárak erős konkurenciájának kitett helyi ipart védhette volna. A dualista monarchiát létrehozó 1867-es kiegyezésben Magyarország részt vállalt az Osztrák Birodalom államadóságaiból és a közös kormányzati szervek költségvetéséből (főként a hadügy, a külügy és a birodalmi államháztartás területén), ugyanakkor a bécsi pénzügyi központ csatornáin keresztül önállóan részesülhetett a közös beruházási alapokból.³

A dualista monarchia, egy író szavaival élve, az osztrák külkereskedelmi politika „liberális korszakában” született meg.⁴ Anglia nem sokkal előtte kötött fontos kereskedelmi egyezményt Ausztriával, a Franciaországgal kötött Cobden szerződéssel összhangban.⁵ A hosszan tartó protekcionizmus és tilalmi rendszer után bevezetett liberálisabb

*Jelen tanulmány egy korábbi változata a III. Congrès de l'COHTEC (Jablonna, Lengyelország, 1973.) számára készült el.⁶

¹L. S. M. Eddie: Limits on the Fiscal Independence of Sovereign States in a Customs Union: „Tax Union” Aspects of the Austro-Hungarian Monarchy, 1868–1913. Canadian-American Review of Hungarian Studies (megjelenés előtt).

²A kiegyezés gazdasági feltételeinek 1907-es újratárgyalásakor Magyarország jogot szerzett a vámunióból történő kilépésre és független vámterület létrehozására, ezt a jogát azonban nem gyakorolta. S. M. Eddie: Economic Policy and Economic Development in Austria-Hungary, 1867–1913. The Cambridge Economic History of Europe, vol. 8. (Cambridge University Press, megjelenés alatt), 89.

³A beruházási alapokból történő részesedés Magyarország számára a dualista monarchiában való részvétel legelőnyösebb vonatkozásainak egyike lehetett volna. *Katus László*: Economic Growth in Hungary during the Age of Dualism (1867–1913): A Quantitative Analysis, In: (E. Pamlényi ed.) Social-Economic Researches on the History of East-Central Europe. Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae, no. 62. (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970), 81. Több mint száz éves hatalmas mennyiségű irodalom áll rendelkezésre arról az ellentmondásos kérdéstről, hogy a dualista monarchia melyik tagja húzott többet a szövetségből. Jelen tanulmánynak nem célja belemenni a vitába, az eltérő álláspontok megtalálhatóak: *Hanák Péter*: Magyarország az Osztrák-Magyar Monarchiában – Túlsúly vagy függőség? Századok, 105/5 (1971), 903–931.

⁴*Ludwig Láng*: Hundert Jahre Zollpolitik (Wien–Leipzig, Carl Fromme, 1906), 205–230.

⁵*Karl F. Helleiner*: Free Trade and Frustration: Anglo-Austrian Negotiations 1860–1870. (Toronto University of Toronto Press, 1973), 3.

kereskedelempolitika részleges, kelleetlen⁶ és átmeneti jellegű volt csupán. Bismarck új irányvonalára reagálva az Osztrák–Magyar Monarchia késedelem nélkül csatlakozott ismét a protekcionista táborához, először az 1878-as vámegegyezményel, majd az 1882-es és 1887-es törvényekkel, amelyek szinte szóról szóra megegyeztek a német vámrendelkezésekkel.⁷

A magyar mezőgazdasági termelők kezdetben a szabadkereskedelem lelkes hívei voltak, világosan felismerték a mezőgazdasági termékek széles körű piaci elhelyezési lehetőségeiben és az alapvető gyártmányok olcsó importjában rejlő előnyöket. Az olcsó (elsősorban amerikai) gabona európai piacokra történő beáramlása, a többi európai állam növekvő protekcionizmusa, az 1873-as válságot követő pénzügyi nehézségek azonban lényegesen módosították a helyzetet. Az 1878-as osztrák–magyar vámegegyezés (és a későbbi megállapodások) már kimondták a mezőgazdasági termékek vámkötelezettségét,⁸ és az 1906-os végső vámtörvény jelentős mértékben emelte sokféle mezőgazdasági termék vámtételeit, főképpen a gabonafélékét.⁹ A magyar ipari vámok és az osztrák mezőgazdasági vámok kölcsönös támogatását könnyen fel lehet fogni a „textil és búza frigyeként”, hasonlóképpen a német gazdaságtörténelemre oly jellemző „vas és rozsvé frigyéhez”.¹⁰

1. táblázat

Ausztria részesedése a magyar külkereskedelemben,
a folyó árak értéke alapján (százalékban)

Ötéves átlag báziséve	Ausztria felé export	Import Ausztriából
1885	72	83
1890	73	84
1895	75	80
1900	72	78
1905	72	76
1910	75	74

Forrás: *Magyar Statisztikai Közlemények*, új sorozat, vol. 63: A Magyar Szent Korona Országainak 1882–1913. Évi Külkereskedelmi Forgalma. (Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1923.)

⁶ L. különösen 1–3. fejezet.

⁷ Az 1882-es osztrák–magyar vámegegyezés szinte szolgai módon egyezett az 1881-es német vámszabályokkal, az 1887-es emelések az 1885-ös német vámtételek másolatai. *Josef Grunzel: Handelspolitik und Ausgleich in Österreich–Ungarn* (Wien–Leipzig, Duncker und Humboldt, 1912), 48.

⁸ *Wilhelm Offergeld: Grundlagen und Ursachen der industriellen Entwicklung Ungarns. Probleme der Weltwirtschaft: Schriften des Instituts für Seeverkehr und Weltwirtschaft an der Universität Kiel*, Vol. 17. (Jena, Gustav Fischer, 1914) 181.

⁹ A gabonavám hatására az osztrák import védelmét szolgáló korábbi kevezőtlen helyzet teljesen megfordult, a kereskedelmi feltételek megjavultak, lehetővé vált a monarchián belüli piacra termelés támogatása. L.: *S. M. Eddie: The Terms of Trade as a Tax on Agriculture: Hungary's Trade with Austria, 1883–1913. Journal of Economic History*, vol. 32. 1. (1972. március), 298–315.

¹⁰ *Alexander Gerschenkron: Bread and Democracy in Germany*. (Berkeley, University of California Press, 1943), különösen az 1. fejezet; l. még *S. M. Eddie: Cui Bono? Magyarország és a dualista Monarchia védővámpolitikája. Történelmi Szemle*, 19/1–2 (1976), 156–166.

Jelen tanulmány központi témája az Osztrák–Magyar Monarchia külkereskedelmi politikájának „neo-protekcionista” korszaka. Az elemzés 1882-vel kezdődik, ebből az időből származik az első megbízható adat Magyarország export–importjáról, ideértve az Ausztriával fennálló kereskedelmi kapcsolatokat is.¹ Az 1. táblázatból egyértelműen kitűnik Ausztria szerepének jelentősége, mind piacként, mind pedig szállítóként. Ausztria tartósan felvásárolta a magyar export háromnegyedét, és a magyar import három-

2. táblázat
A magyar külkereskedelem mennyiségi és ár szerinti^a 1882/86–1909/13-as
átlagos évi cserearányai^b

Árufajták ^c	Mennyiség		Ár	
	összkereske- delem	Ausztriával folyó kereskedelem	összkereske- delem	Ausztriával folyó kereskedelem
<i>I. Teljes export</i>	2,72	2,84	-0,41	-0,17
A) Mezőgazdasági termékek	2,27	2,52	0,01	0,08
főbb gabonafélék	0,78	1,51	1,04	1,04
állatok és állati termékek	3,20	3,09	0,38	0,40
B) Ipari nyersanyagok és tüzelőanyagok	2,01	1,37	-0,44	-1,06
C) Késztermékek	3,58	3,82	-0,79	-0,35
textil	3,48	3,35	-1,29	-1,54
élelmiszerek és borok	3,05	3,60	-0,34	-0,66
egyéb	4,70	4,58	-1,42	-1,62
<i>II. Teljes import</i>	3,64	3,37	-0,85	-1,02
A) Mezőgazdasági termékek	2,70	2,24	-1,10	-1,92
B) Ipari nyersanyag és fűtőanyag	5,87	5,72	-0,72	-1,38
C) Késztermékek	3,50	3,26	-0,85	-0,93
textil	2,51	2,56	-0,80	-0,83
élelmiszerek és borok	3,52	3,25	-1,92	-2,13
egyéb	4,58	4,19	-0,72	-0,81
Forrás: lásd 1. táblázat.				

^aA mennyiségi mutatók az 1913-as súlyozott árakon, az ármutatók pedig az 1913-as súlyozott mennyiségeken alapulnak.

^bA korszakhatárt alkotó két ötéves időszak átlagának középértéke közötti folyamatosan kiegyenlített arányszám.

^cAz egyes fajtákba tartozó árukra vonatkozóan lásd az 1. mellékletet.

¹ Ez az 1881-be létrehozott Központi Statisztikai Hivatal reformját követte. A reform hatására vonatkozóan l. *Bokor Gusztáv: Geschichte und Organisation der amtlichen Statistik in Ungarn* (Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1896). L. még *Kenessey Zoltán: A Központi Statisztikai Hivatal adatgyűjtései és kiadványai, Statisztikai Szemle, vol. 39. No. 12. (1961), 1238–62.*

negyedét, illetve esetenként több mint négyötödét fedezte. Az import osztrák részarányának visszaesése tükrözi egyrészt az Ausztriával szemben alkalmazott kereskedelmi feltételek relatíve javulását, másrészt pedig a magyar ipar bővülését.¹²

A magyar export és import különböző tételeinek növekedését a 2. táblázatból láthatjuk. Az ipari késztermékek exportjának, valamint a nyersanyag és fűtőanyag importjának relatív gyors növekedése a Magyarországon akkoriban meginduló iparosítási folyamatot tükrözi.¹³ A továbbiakban a magyar késztermékelexporttal fogunk foglalkozni.

I.

A vizsgált periódus elején Magyarország az agrárországok csoportjába tartozott, gazdasági fejlődése messze a nyugat-európai színvonal alatt volt.¹⁴ Külkereskedelmi vonatkozásban azonban Magyarország egyáltalán nem tartozott a kizárólag mezőgazdasági nyersanyagot exportáló országok közé: 1882–86 között átlagosan az összexport 35%-át a feldolgozó ipar termékei tették ki.¹⁵ A késztermékek több mint felét élelmiszer-cikkek és borok alkották, a „fő” exportcikk, a liszt egymagában az export 11%-át tette ki 1882 és 1886 között. Ezzel szemben a *per se* mezőgazdasági termékek a szóban forgó évek összexportértékének 55%-át tették ki, ebből az első csoport, az alapvető gabonafélék (búza, rozs, árpa, zab és kukorica) a teljes exportérték több mint egyötödét (21%-ot) képezett.

A fenti arányok a vizsgált három évtizedben eltolódtak, bár nem túlzott mértékben. 1909–13 között a késztermékek 42%-át alkották az összexportnak, a mezőgazdaság ebben az időszakban nagyjából megtartotta korábbi szerepét, 53%-al. A feldolgozott élelmiszer és bor aránya 19%-ról 24%-ra nőtt, a liszt egymaga 14%-át alkotta az 1909–1913-as teljes exportnak. Ugyanakkor az alapvető gabonafélék exportja kevesebb mint az összexport 16%-át tette csak ki 1909–13-ban.

Fenti mutatók magukban foglalják az ár- és a mennyiségi trendeket is. A kereskedelem áruösszetételében változásokat figyelhetünk meg – elsősorban az Osztrák Birodalmon kívüli országok vonatkozásában –, ezzel a tanulmány későbbi szakaszában fogunk foglalkozni. A kereskedelmi struktúra változásának jó része a „belső” (Magyarország és Ausztria közötti) és a „külső” (Magyarország és a többi ország közötti) kereskedelmi feltételek fokozódó mértékben eltérő voltának köszönhető. A Monarchia vámpolitikája sikerrel őrizte meg a dualista rendszerű állam két része közötti hagyományos kereskedelmet, Magyarország azonban rákényszerült arra, hogy egyre több külön (és gyorsabban változó) feltételeket alkalmazzon a külső országokkal folytatott kereskedelmében.¹⁶

¹² S. M. Eddie: The Terms and Patterns of Hungarian Foreign Trade, 1882 -1913. Journal of Economic History, vol. 37, no. 2 (1977 június), 329–358.

¹³ Katus, különösen 48. táblázat, 53–58.

¹⁴ Uő. 65–69.

¹⁵ L.: A. mellékletet az egyes kereskedelmi kategóriákban tartozó árukról. A „feldolgozó ipar” itt tág értelemben értendő.

¹⁶ S. M. Eddie: Terms and Patters . . . 437–348.

A magyar késztermélexport alakulását a 3. táblázaton követhetjük nyomon. Az Ausztriába, illetve a többi ország felé irányuló magyar export késztermék hányada közötti eltérések különösen a vizsgált periódus második felében tűnnek ki. 1897-től kezdve a nem Ausztria felé irányuló export késztermék hányada minden évben meghaladta az Ausztriába irányuló export késztermék hányadát. 1912-ben és 1913-ban pedig a külső országok felé irányuló magyar exportnak több mint a felét (53, illetve 54%-át) ipari termékek tették ki.¹⁷ Míg az adott időszakban a „hagyományos” ipar (élelmiszerfeldolgozás és textilipar) arányai meglepően azonosak maradtak, a „nem hagyományos” ipar (3. táblázat utolsó három oszlopa) területén jelentős eltéréseket találunk.

Több más ország sémájától eltérően a magyar textilipar nem játszott elsődleges szerepet az ország korai iparosodásában. Valószínűleg az osztrák textilgyárak konkurrenciájának hatására a magyar iparág nem fejlődött gyorsan nagyméretűvé, még állami

3. táblázat
A magyarországi exportnak a folyó árak értéke alapján
százalékosan kifejezett késztermékaránya

Ötéves átlag báziséve	Összes késztermék			Élelmiszerek és borok		
	T	A	TA	T	A	TA
1885	36	34	40	19	18	22
1890	35	34	35	20	20	20
1895	37	38	36	22	23	20
1900	39	39	41	22	22	21
1905	40	39	45	22	22	20
1910	42	40	48	23	24	21

Ötéves átlag báziséve	Textil			Egyéb		
	T	A	TA	T	A	TA
1885	6	6	6	10	10	12
1890	5	5	4	10	9	11
1895	4	5	3	10	10	13
1900	4	4	3	14	12	17
1905	4	4	5	14	12	20
1910	5	5	7	13	11	20

Forrás: lásd 1. táblázat.

T = teljes export

A = Ausztriába irányuló export

TA = egyéb országokba irányuló export

¹⁷ Az Ausztriával folytatott kereskedelem *szintje* természetesen sokkal magasabb volt. Ausztria következetesen felvásárolta a magyar késztermékek kb. 70%-át: a 3. táblázatban megjelölt időszakok adatai a következők: 68, 73, 76, 71, 69 és 71%.

támogatással sem.¹⁸ Az exportkereskedelemben nagyjából azonos százalékban szerepelt az egész időszak alatt, bár egyes adatok szerint a magyarországi belső piacon sikerült előretörnie.¹⁹ A feldolgozó ipar fő „hagyományos” exportja, az élelmiszerfeldolgozás területén a 3. táblázaton emelkedést láthatunk. Ez a növekedés nem annyira az export bástyája, a liszt eladásának növelésén alapult, hanem sokkal inkább a cukoripar, mint fő exportcikk gyors fejlesztésén. A cukorexport 1909–1913-ra az 1882–86-os átlagszint tizenháromszorosára emelkedett, ez részben az Ausztriába irányuló cukorexport *szinte teljes* felszámolásából, részben pedig a többi ország felé irányuló export több mint 80-szoros növeléséből állt össze.²⁰ Magyarország teljes mértékben kiaknázza cukorexport-lehetőségeit, bár ezek a lehetőségek nem terjedtek ki az ausztriai exportra a Monarchia felvevőpiacának 1896-os igencsak hatékony kartellizálása következtében.²¹ A külső piacokon a lisztet a cukor váltotta fel (1909–13-ra a lisztkivitel a nem Ausztriába irányuló export mindössze 3,7%-át tette csak ki, ugyanakkor a Monarchián kívüli exportban az 1882–86-os 0,7%-ról a cukor 1909–13-ra 16,5%-ra nőtt.) Ennek oka az volt, hogy a kartellizálás a cukorexport külpiaci elhelyezését, a vámrendelkezések pedig a liszt Monarchián belüli értékesítését segítették elő.

II.

Az export összetételében az élelmiszerfeldolgozó ipar javára bekövetkezett jelentős változás mellett az ipari termékek exportjában leggyorsabban a „nem hagyományos” szektor részaránya emelkedett (lásd a 3. táblázaton az „egyéb” címszó alatt). A 4. táblázat részletesen ismerteti az egyes alcsoportok százalékos arányát, ezek együttesen a „nem hagyományos” késztermék export több mint 90%-át teszik ki.

A vizsgált időszak egészének növekedési üteme mellett két külön periódus adatai is bemutatásra kerülnek. Az 1887–1889-es éveket Katus a magyar ipari fejlődés „nagy kitörésének” nevezi, az 1900–1913-as időszak az ipari termelés lassúbb, de változatlanul tekintélyes növekedését hozta magával. Katus az első időszakot a nehézipar erőteljes előretörésének periódusaként jellemzi, míg a századfordulótól az első világháborúig terjedő években a hangsúly a könnyűiparra tevődött.²² Ezt a meghatározást a 4. táblázat adatai is megerősítik. A nehézipar (vas és acél, gépi berendezések — a mezőgazdasági

¹⁸ Szinte valamennyi Magyarországon létező textilgyárat kormánytámogatással hoztak létre vagy segítettek. *Offergeld*, 38.

¹⁹ *I. T. Berend-Gy. Ránki: The Development of the Manufacturing Industry in Hungary (1900–1914)*. *Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, No, 19 (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960), 22. Megjegyzendő, hogy bár a 3. táblázat szerint a Monarchián kívüli export 3–7%-a textilipari termék volt, az bruttó adat. Magyarország nettó textilimportőr volt úgy Ausztriából, mint a többi országból. Sőt, mindkét helyről jövő import mennyisége a vizsgált periódusban emelkedett. *L. S. M. Eddie: Economic Policy* . . . 5 A táblázat.

²⁰ Az Ausztriába irányuló export 1909–13-ra az 1882–86-os átlagszint 6%-ára esett, a cukorexport 13-szoros növekedése ellenére.

²¹ A vita további részleteire vonatkozóan *L. S. M. Eddie: Terms and Patterns* . . . , különösen 345–346.

²² *Katus*, 57–58.

4. táblázat
Az exportvolumen növekedési üteme, szelektált „nem hagyományos” késztermékek (évi százalék)^a

	1887–1899			1900–1913			1882/86–1909/13		
	T	A	TA	T	A	TA	T	A	TA
1. Bőr, gumi és vászon	5,1	3,5	5,4	4,5	2,8	10,2	5,6	5,5	5,7
2. Fa, üveg és kőedény	0,8	1,5	-1,6	6,9	7,6	4,9	4,4	5,7	1,3
3. Fémek	6,5	6,1	6,8	-3,3	-4,9	0,1	4,5	3,9	6,1
a) vas és acél	5,9	6,9	2,4	-5,6	-6,6	-3,1	3,5	3,0	4,8
b) egyéb fémek és fémárúk	7,4	7,4	6,4	5,2	2,6	10,6	8,6	7,6	11,4
4. Gépi felszerelések, szerszámok, járművek és alkatrészek	9,6	9,5	10,4	-3,5	-1,9	-4,2	5,3	4,8	6,1
a) mezőgazdasági felszerelések	4,5	-1,1	6,2	8,0	9,9	7,2	7,5	6,3	7,9
b) egyéb gépezet, jármű és alkatrész	9,6	10,2	10,2	-6,0	-3,7	-6,8	4,1	3,8	5,0
c) szerszámok, eszközök és elektrotechnikai cikkek	11,9	9,1	16,5	2,1	-1,0	5,6	8,8	7,3	10,5
5. Vegyiáru, gyógyszer és műtrágya	7,0	6,1	9,1	0,5	-0,3	2,1	4,1	4,0	4,3
a) vegyiáru és gyógyszer	8,3	7,2	11,6	3,7	2,7	5,7	5,8	5,7	5,9
b) műtrágyák	5,5	5,0	6,5	-6,1	-5,6	-7,1	1,4	1,6	1,0
6. Papír, nyomdaipari termék és könyvkiadás	4,6	7,2	1,0	8,9	8,8	8,9	6,3	7,1	5,0
a) papír és papíráru	5,5	9,7	1,2	11,3	12,1	9,8	7,5	9,1	5,5
b) nyomtatás, kiadás és művészeti munkák	2,9	3,9	0,3	0,0	-1,7	3,5	2,5	2,5	2,7
Összes „egyéb késztermékek” (valamennyi késztermék a textilipari és az élelmiszeripari termékeken kívül)	6,5	6,4	6,5	0,2	-0,4	1,0	4,7	4,6	4,7

^aÁtlagos évi növekedési ütem, az 1913-as súlyozott árak alapulvételével.

Forrás: lásd 1. táblázat.

gépektől eltekintve) és a műtrágya exportja a „nagy kitörés” idején gyorsabb ütemben nőtt, mint ezt követően, a könnyűipar (bőr, gumi, vászon, fa, üveg, kőáru) exportjára ennek fordítottja érvényes. Bizonytalan, hogy a papíripar a „könnyű-nehéz” felosztásban melyik iparághoz kerül, és a hagyományos „nehéz” iparág, a vegyipar nem igazítható a kialakított sémák keretei közé. Más „könnyű” iparágak, mint pl. a textilipar (amelynek exportja a későbbi időszakban szintén valamelyest gyorsabban növekedett), nem szerepel a táblázatban. Ezzel együtt azonban a Katus által felvázolt kép az iparosodás változó struktúrájáról nagyjából helyesen tükröződik a különféle késztermékek exportjának relatív ütemében.

A „nem hagyományos” késztermék export 1900–1913 közötti lassú növekedése a „nehézipari” exportviSSzaesés – különösen a vas-, acél- és gépgyártás – hatását tükrözi. A vizsgált periódusban az Ausztria és a más országok felé irányuló export megközelítően azonos növekedési üteme ebben az új szektorban azoknak az árváltozásoknak a felismerését nehezíti meg, amelyek az összeexport *értékösszetételének* differenciált növekedését igazolják (3. táblázat). A korszak egészében valójában az ilyen „egyéb késztermékek” növekedése jelentette szinte kizárólag a nem Ausztria felé irányuló export késztermékhányadának emelkedését: a késztermékexport az 1882–1886-os 40,2%-ról 1909–1913-ra 49,5%-ra emelkedett, a 9,3%-os emelkedésből 8,5% az „egyéb késztermékek” exportnöveléséből származik. (11,6%-ról 20,1%-ra emelkedett).

III.

Az eddig elmondottakból világosan látszik, hogy milyen óriási hatással volt Ausztria a magyar gazdasági növekedés és export-terjeszkedés jellegére. Láttuk, hogy az áruösszetétel és az export iránya milyen mértékben tükrözi úgy a magyar ipari fejlődés szerkezetét, mint az osztrák–magyar vámunió által biztosított lehetőségeket és hátrányokat. Ez a két tényező azonban nem független egymástól – az ipari növekedés struktúráját nagymértékben befolyásolta a dualista monarchia, mint szabadkereskedelmi terület effektíve létezése. Az egységes monarchiai piacra történő termeléshez szükséges regionális specializáció fejlődése már 1882-re jelentős mértékben előrehaladt 1850-hez viszonyítva (vám-sorompók felszámolása). Magyarország nem egyszerűen a „birodalom éléskamrája” volt, de bizonyos késztermékek jelentős exportőre is, amely termékek gyártása többnyire az ország saját nyersanyagtermelésén alapult.

Bár a Monarchia különböző részein lehetőség volt az egyéni termelés fejlesztésére, (a kereskedelmi politika és a limitált közlekedési lehetőségek korlátain belül), a magyar feldolgozóiparnak azonban nemcsak a hagyományos érdekek politikai és gazdasági erejével kellett számolnia (Ausztriában és odahaza egyaránt), hanem más országok protekcionista politikájával és számos exportlehetőség kartell útján történő mesterséges korlátozásával is. A kartellizálás erős hatást gyakorolt a magyar vas- és acélgyártásra,^{2 3} és még inkább a cukoriparra, amelyben Magyarország Ausztriánál olcsóbb termelő volt, az

^{2 3} Az első ízben 1879-ben létrehozott vas- és acélkartell nagyjából a századforduló körül oszlott fel. 1902-ben szigorúbb formában újra létrehozták. *Berend–Ránki*, 33.

osztrák piacokról azonban kiszorult.^{2 4} Így a kölcsönös előnyök teljes kiaknázása a cukor vonatkozásában nem volt megvalósítható; amennyiben erre lehetőség lett volna, az iparág fejlődése még látványosabb lett volna.

A növekvő mértékben differenciált exportlehetőségek az osztrák piacokon (más országokhoz viszonyítva) oda vezettek, hogy egyre különbözőbb árukat küldtek, és importáltak ezekre a területekre, illetőleg ezekről Magyarországra. A magyar mezőgazdaság, amely többé-kevésbé kényelmesen pihent babérjain, valamint a dualista Monarchiában létrejött politikai erején, egyre inkább függött az osztrák piactól, és egyre kevésbé volt képes harmadik ország felé exportálni. Ennek eredményeképpen, mint ahogyan ezt az I. részben láthattuk, a vizsgált periódus végén a más országok felé irányuló export nagyobb része késztermék volt, ugyanakkor az Ausztriába menő export háromötöde mezőgazdasági termék volt. Ugyanezt mondhatjuk el a lisztörlésről, ami szintén elvesztette külső piacait (némi módosítással a hengeres őrlés magyar szabadalmának lejártakor elvesztett technológiai fölényre tekintettel).

A hagyományos exportszektorok egyre inkább Ausztria felé irányultak, míg a nem hagyományos szektorok exportja a Monarchián kívül talált piacra. Így egyik oldalon létezik bizonyos támogató tevékenység és egyfajta kölcsönös előnyökön alapuló szerződés az erősen protekcionista osztrák iparosokkal, a másik oldalon pedig kialakulnak új iparágak, amelyek meglehetősen sikeresen törik le harmadik országok vámkorlátait.^{2 5}

Mindent egybevetve e folyamat főszereplői a „nem hagyományos” késztermékek és a cukoripar. Az „egyéb késztermékek” csoportja – vagyis a textilipari, élelmiszeripari és borászati termékeken kívüli cikkek – felelős az Ausztrián kívüli export késztermékaránya emelkedésének 90%-áért, a cukorexport pedig nemcsak behozta, hanem túl is szárnyalta a külső piacokon a liszt csökkenő szerepét. A magyar exportőrök a lehetőségeikhez mérten kerestek piacot: a hagyományos szektorok továbbra is a bécsi úton haladtak (az utat itt-ott kijavítva), míg az új szektoroknak meg kellett elégedniük a más irányba tartó másodrendű utak kanyaraival és fordulóival.

Fordította: *Haidegger Judit*

A. melléklet

Kereskedelmi mutatók áruösszetétele

Mezőgazdasági termékek

1. Termények

- a) főbb gabonafajták (5 csoport)
- b) ipari növények (6 csoport)
- c) egyéb termények (8 csoport)

^{2 4} *Sándor Vilmos*: Nagyipari fejlődés Magyarországon, 1867–1900. (Budapest, Szikra, 1954), 450–52.

^{2 5} A protekcionista érzület erejét, nézetazonosságát és hosszú történetét igen jól szemlélteti *Helleiner*, 2.

2. Állatok és állati termékek

- a) állatok (8 csoport)
- b) állati termékek (12 csoport)

3. Bor (1 csoport)

4. Egyéb mezőgazdasági termékek (7 csoport)

N. B. A „magyar mezőgazdasági termékek” exportja az 1–3 pont alattiakból került ki.

Ipari nyersanyagok, tüzelők és kenőanyagok (ide nem értve a mezőgazdasági termékeket) (18 csoport)

Késztermékek

1. Textilek és ruházati cikkek (27 csoport)

2. Feldolgozott élelmiszer és ital (19 csoport)

3. Egyéb késztermékek (85 csoport)

Megjegyzés: Az egyes csoportok teljes listáját a szerző az érdeklődők rendelkezésére bocsátja.

**Scott Eddie: What Do the Export Statistics for 1882–1913 Prove:
Was Hungary Really only the “Pantry” of the Monarchy?**

Study deals with the “neo-protectionist” period of the foreign policy of the Monarchy from the time of the first reliable data. Having the tables analysed the author states that as far as the foreign trade is concerned Hungary did not belong to the exclusively staple exporting countries but had significant export from certain products. He answers “no” to the question of the title.

**Скотт Эдди: О чем свидетельствуют данные статистики экспорта 1882—1913 гг.:
Венгрия действительно оказалась только «кладовой» Монархии?**

Начиная с первых достоверных данных, статья анализирует период «нео-протекционизма» внешней торговли Монархии. На основе своих таблиц автор делает вывод: по аспекту внешней торговли Венгрия не входила в группу стран, которые только сельскохозяйственное сырье вывозили, наоборот, готовое изделие в значительной мере входило в ее экспорт. На автором заданный вопрос сам ответил: «нет».